

Arheološke sugestije za ubikaciju gradova iz 36. poglavlja Porfirogenetova *De administrando imperio*

UDK: 904 : 911.372 (497.5-37 Makarsko primorje) "652"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1. 9. 2009.

Prihvaćeno: 5. 9. 2009.

Marinko Tomasović

Gradski Muzej Makarska

HR, 21 300 Makarska

Obala kralja Tomislava 17/1

marinko.tomasovici@st.t-com.hr

| 293

Na osnovi arheoloških topografskih značajki, kao i dosadašnjih spoznaja o materijalnim ostacima iz antičkog razdoblja, razmatra se položaj gradova–utvrda u Paganiji (Makarsko primorje) spomenutih u De administrando imperio, djelu cara pisca Konstantina Porfirogeneta iz 10. st. Pretpostavka o položaju Mokrona i Labinetza na prostoru današnjih naselja (Makarska, Gradac) sagledava se u kontinuitetu njihovih antičkih jezgri podno gradinskih punktova uz more. Slična zadanost ne vezuje se za Ostrog i Beruliju (Zaostrog, Gornja Brela), koji se smještaju u neposrednom podnožju planinskih izdanaka.

Ključne riječi: Grad–utvrda, gradinski položaj, rimska jezgra, kasnoantički položaj, nadzor komunikacije, groblja

RAZMATRANJA U VEZI s ubikacijom *Mokrona, Berulije, Ostroga* i *Labintze*, gradova u Paganiji (Makarskom primorju) spomenutih u 36. poglavlju djela *De administrando imperio*,¹ pripisanog bizantskom caru Konstantinu VII. Porfirogenetu (945.–959.), sve donekadno primarni oslonac nisu imala u arheološkim pokazateljima.² Problem je nedavno ponovo otvoren tekstem I. Goldsteina, u kojemu se nije znalo izbjeći zamci nekritičkog pristupa literaturi.³ Benevolentno vrednujući gotovo sve što je u napisima o danoj temi pribavio, pa i usputne navode – neovisno je li riječ o referentnim radovima ili popularnim crticama lokalnoga karaktera – autor je pristupio sublimaciji građe češće nekritičkim uvažavanjem. Treba vjerovati kako se tako htjela relativizirati nedostatna terenska informiranost,⁴ dočim se je nadoknađivala i navodi-

ma iz radova vrlo niske stručnosti, time i irelevantnosti za svako bavljenje i prosudbe.⁵ Goldstein je, pak, izostavio neke ključne ili, barem, korisne radove iz okvira njegova zanimanja za ubikaciju Porfirogenetovih gradova u Paganiji. Dojam je da se radi o ozbiljnom previdu, u slučaju S. Banovića i ubiciranja Ostroga,⁶ odnosno nepoznavanja izdanja s radovima o susjednom Gradcu.⁷ Naročito je teško opravdati nekorištenje studije J. Medinija,⁸ pa i crtice izvještaja s arheoloških rekognosciranja ugledne muzejske institucije.⁹ Lako je primijetiti kako je upravo arheološku komponentu autor isticao kao oslonac za iznesene tvrdnje, ali, začudo, u propuštenome je bilo više osnovice za topografska sagledavanja. Možda se može primijetiti, barem je takav dojam, kako bi i u slučaju konzultiranja propuštenih radova mnogi autorovi zaključci, iz razloga pozitivističke uključenosti, po svemu sudeći bili slični.

Smještaju Ostroga Goldstein je posvetio tek nekoliko redaka, smatrajući kako nije sporno da se prepozna u “*utvrđi na brdu Viter*” (oko 650 n/m) u Zaostrogu.¹⁰ Takvo ubiciranje uzima kao “*općeprihvaćeno mišljenje*”, iako se pritom poziva na neke manje relevantne radove. Znakovito je kako ni u tom slučaju ne prenosi vjerno navode iz njih. Naime, K. Jurišić veli da se Ostrog nalazio “*visoko u brdu ispod Malog Vitera*”,¹¹ što je ipak posve drugačije uže ubiciranje. Da

objelodanjen. Na takve bibliografske jedinice već će biti pozivanja.

- 1 DAI 1994. Nova etimološka razmatranja o nazivlju ovih gradova iz Porfirogenetova djela vidi kod: Loma 1999–2000, str. 99, 107, 114–116. Također, o istoznačnici pojma *kastron* i grada u razdoblju kasne antike i ranog srednjeg vijeka, odnosno njegovom gotovo isključivo učestalom korištenju u odnosu na *polis* kod Porfirogeneta, vidi: Lončar – Serreqi 2008. Iz cjelokupnog topografskog konteksta jasno je kako se u slučaju ranosrednjovjekovnih *gradova* u Primorju pomišlja na pojam *kastrona* (utvrda; tabor), bez neke značajnije izmjene veličine njihovog prostornog zrcala u odnosu na antičko i ranije razdoblje. Isto vrijedi i u pogledu njihovog neizmjenjenog karaktera, odreda u značenju predrimskih gradinskih sklopova.
- 2 Kao reakcija na dosadašnje napise i radove, pa i trvenja u prepoznavanju užeg položaja gradova utvrda u djelu cara pisca, izneseni su najsumarnijim arheološkim detektiranjem zaključci u: Tomasović 2009 a; 2009 b. Ovdje se iznose detaljnom interpretacijom.
- 3 Goldstein 2005.
- 4 Za Makarsko primorje, priobalje od Dubaca i Brela na zapadu do Baćinskih jezera nadomak Neretvi, dužine od oko 70 km, autor je, veli, “*sam obavio mikrolokacijska istraživanja na prostoru današnjih Brela i Vrulja (Vrulje: MT)*”, Goldstein 2005, 49. Više od propusta da se istakne kako je Vrulja prema zapadu nenaseljeni, strmi predio obalnih Brela, zbunjujući je navod o “današnjim” Brelima. Naime, Brela se dijele na obalna, tzv. Donja, i zaleđna, Gornja, od prapovijesti do danas naseljena u približno istom kontinuitetu. Sudeći po rezultatima bavljenja, Goldstein je vjerojatnije pomišljao na obalna Brela, poznatu turističku destinaciju, iako i onim neposrednijim zaleđnim treba dodijeliti istu “prezentnu” kovanicu u smislu naseljavanja. Nužno je spomenuti i jedan napušteni dio Gornjih Brela, na zapadnijim izdancima Biokova s crkvom sv. Nikole, gdje treba ubicirati Porfirogenetovu Beruliju. Međutim, takav je prijedlog Goldstein odbacio, zadržavši usko kabinetsko sagledavanje. Iako je prostrano Makarsko primorje arheološki nejednako topografski sagledano, dio objava ostao mu je nepoznat ili izašao kada je njegov rad bio zgotovljen ili

- 5 Kritičko sagledavanje i takvih bibliografskih jedinica s podacima arheološkog karaktera, neovisno o njihovom užem području bavljenja, vidi u: Tomasović 2007 a. Ovdje nema razloga upozoravati na sve navode kojima su obuhvaćeni utvrde gradovi u Paganiji, pogotovo one inercijom preuzete iz ranijih osvrta.
- 6 Banović 1940.
- 7 Šutić, Ujdurović, Viskić 1999; Tomasović 1999a.
- 8 Medini 1970., tim više što se navode neki drugi radovi iz istog izdanja.
- 9 Jelovina 1987.
- 10 Goldstein 2005, str. 41.
- 11 Jurišić 1981, str. 3; Gamulin 1999, 48, gdje je isti navod, tek uz determiniranje M. Vitera kao “planine”. Više je nego očito kako netočno naveden naslov popularno pisanog Jurišićevog vodiča Goldstein preuzima iz bilješke kasnijeg rada, uz isti opseg stranica mjesta na koje se poziva. Uz to, znakovito je kako se u popisu literature Jurišić poistovjećuje s drugim piscem istog prezimena, Hrvatim Gabrijelom (njegovim biološkim i redovničkim bratom). Također, kao mjesto izdanja Jurišićeve brošure navodi se Samobor (iako je ovdje tek tiskana), što je još jedan ukazatelj na preuzimanje istog podatka od Gamulinove. Iz nje je uredno preuzeto upozorenje o nužnosti



Karta: Položaj Porfirogenetovih gradova – utvrda u Paganiji (Makarsko primorje)

položaj Porfirogenetova Ostroga treba prepoznati na terasastom prostoru, u odnosu na zaravan uz more dosta uzdignutom (oko 270–280 n/m) podno litica Vitera, tvrdio je još S. Zlatović.¹² Nije stoga bio u pravu S. Banović kada sugerira Zlatovićevo smještanje Ostroga na liticama Malog Vitera,¹³ pogotovo što ovaj upozorava na arhitekturu i keramiku na podnožju uzvisine. Primjedba ipak stoji u slučaju kratkog osvrta M. Barade, premda je ovaj tek usputno iznesen.¹⁴ U smještaju Ostroga najodlučniji je bio S. Banović, iznijevši niz uvjerljivih arheoloških dokaza.¹⁵ Ponovo upozorava na mnoštvo keramičkog posuđa i ostatke zidova vezanih žbukom na jugozapadnom podnožju dominantne stjenovite uzvisine Mali Viter, prilažući i vrlo korisnu skicu lokaliteta.¹⁶ Na istome mjestu govori i o nalazu srebrnog novca cara Severa unutar keramičke posude te – što je posebno zanimljivo – kapitelu (“iz srednjeg vijeka”) koji ga je podsjetio na one s oltarne pregrade splitskog Sv. Martina iznad Porta Aurea Dioklecijanove palače.¹⁷ Jugovića grad na stiješnjenom vrhu Malog Vitera logično je od strane

“sustavnih arheoloških istraživanja” koja bi imala potvrditi skromne povijesne izvore, već kada se nije usmjerilo na literaturu koja je upravo arheološkim faktima to već naznačila. Konzekventno iznesenim primjedbama, pak, neka se prepozna i izvor za Goldsteinovu netočnu tvrdnju o položaju utvrde (Ostroga) na “brdu” Viter. Iako o položaju Ostroga “na brdu Viteru” piše Barada 1928, str. 53, vjerojatnije da je u prostornom nesnalaženju autor oslonac imao u ilustriranom prikazu treće bibliografske jedinice koju je naveo. Kako prethodne dvije nisu sadržavale fotografije uz ovaj položaj (s izuzetkom kamenog praga iz Jurišićeve brošure), Goldstein nije smatrao potrebnim provjeravati o kojim je to “ruševinama stare utvrde–kule” na vrhu Malog Vitera riječ, kako stoji u legendi ispod loše, fotokopirane(!) fotografije. Šteta, jer se na istome mjestu upozorava na bibliografske jedinice kojima se nije koristio, a iz jedne od njih (Jurišić 1989) je i preuzeta snimka.

12 Zlatović 1897 b, str. 111.

13 Banović 1940, str. 397.

14 Barada 1928, str. 53–54.

15 Banović 1940, str. 397–399.

16 Banović 1940, str. 395, 398.

17 Već je konstatirana nemogućnost provjere kako se uistinu radi o srednjovjekovnom kapitelu, time i opravdanost analogije sa splitskim primjercima: Tomasović 2007 a, str. 103. U tom pogledu zanimljiv je kapitel ranokršćanskog pilastra spolja u susjednoj Podaci: Vežić 1999. Ne treba isključiti kako je Banović govorio upravo o ovom kapitelu, pogotovo što ga sa splitskim vezuje element tordiranosti. Njegovo podrijetlo treba sagledati kroz vjerojatnost postojanja crkve na Ostrogu, pogotovo što kontekst pokretnih nalaza upućuje i na kasnoantičku utvrdu. Slična situacija dokazana je, kako će se vidjeti, i u slučaju Mokrona (Makarske).

Banovića promotren kao “jedna posebna izviđajna i najsigurnija kula Ostroga”, odnosno njegov “gornji najtvrđi stražarski dio”.¹⁸ Primjedbu valja uzeti kao arheološku denunciju pisca, Zaostrožanina, naročito jer potom dodaje kako mu ovaj izgleda mlađi od Ostroga, utvrde u stjenovitom podnožju. Kasnija povijesna interpretacija K. Jurišića u vezi s položajem i ostacima kule Jugovića grada odredila ih je u 15. st.,¹⁹ što ne čini neprihvatljivim zauzimanje Banovića o ranijoj identičnoj namjeni uzvisine. Jurišićev osvrt iznesen je i u okviru sagledavanja arheoloških nalaza nešto šireg područja Zaostroga.²⁰ Osim što preuzima Banovićevo topografsku skicu, upozorava, prema podacima iz samostanske kronike, i na žbukani grob s bogatim priložima i rimskom tegulom u blizini, na položaju Ravne, na zapadnim padinama Ostroga.²¹ Navod se podudara s Banovićeve iskazom o položaju s rimskim grobovima,²² a u nešto širem topografskom sagledavanju sukladan je i zapažanjima s rekognosciranja koje su obavili djelatnici Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika.²³ Osim što je izvješće zahvalno za očitovanje mikrotopografskih točaka kretanjem jugoistočno od Podace, vjeran je kronološki osvrt prostora kasnijeg ranosrednjovjekovnog Ostroga u podnožju stjenovitog Malog Vitera (sl. 1). Istaknuti su pri tome nalazi ilirske, rimske provincijalne i kasnoantičke rebraste keramike.²⁴ Oni, uz ranije ili recentne objave površinskih i slučajnih nalaza, potvrđuju značenje prostora u kontinuitetu naseljavanja u rasponu od kasnog neolitika,²⁵ kasnoga brončanog doba,²⁶ rimskog ranocarskog doba, do Justinijanova razdoblja, 6. st.²⁷

Manjkavo sagledavanje arheološke topografije mlađega prapovijesnog i antičkog razdoblja jedan je od razloga dvojbenih postavki I. Goldsteina u ubiciranju i ostalih položaja u Paganiji spomenutih

18 Banović 1940, str. 398–399.

19 Jurišić, 1989, str. 291–296.

20 Jurišić 1989, str. 281–297.

21 Jurišić 1989, str. 287.

22 Banović 1940, str. 396.

23 Jelovina 1987, str. 244–245.

24 Jelovina 1987, str. 245.

25 Kasnoneolitička keramika hvarsko–lisičićke kulture nađena je u pećini u Viterkom točilu, u procjepu litica zaleđnog lica Ostroga. Dio nalaza čuva se u Arheološkoj zbirci Gradskog muzeja Makarska.

26 Tomasović 2003d.

27 Andrijašević 2001, str. 6, što je vidljivo i u ulomcima, uglavnom, grubljeg posuđa prikupljenog s rekognosciranja od strane autora ovog rada.



Sl. 1 Ostrog u podnožju Malog Vitera iznad današnjeg obalnog Zaoostroga (foto: Marinko Tomasović)

u Porfirogenetovu djelu. Doduše, u slučaju Ostroga nije zadao veća odstupanja u užem ubiciranju. Tek je utvrdu pretpostavio na uzdignutoj točki kasnosrednjovjekovne gradnje Jugovića grada, koja je vjerojatno i samim istaknutim položajem podignuta na promatračnici starije utvrde u podnožju.

Nepoznavanjem navoda iz referentne literature o ostacima u Gradcu pristupio je i ubiciranju Labinetze.²⁸ Dok je većinom citirao kabinetska historiografska domišljanja i usputne navode iz njih u pogledu ubicacije, izostavlja Medinijev rad, čije su postavke nedavno osnažene izvješćem provedenih zaštitnih arheoloških istraživanja u Gradcu.²⁹ Stoga se priklonio nekim radovima koji su ga beskorisnom uopćenošću oskudno spomenutih arheoloških činjenica u nedostatnoj usredotočenosti na problem potaknuli na dvojben, veoma neoprezan zaključak kako se u slučaju priobalne Gradine u Gradcu (32 n/m) “čini da ni arheolozi nisu još stvorili jasnu sliku o starosti tog lokaliteta i o procesima koji su se na njemu odvijali”.³⁰ Da je kojim slučajem konzultirao Medinijev tekst, znao bi kako uopće ne postoji problem “starosti” tog



Sl. 2 Gradinski položaj antičkog i ranosrednjovjekovnog sklopa Labinetze u Gradcu (foto: Marinko Tomasović)



Sl. 3 Gradina u Gradcu i položaj kompleksa rimske villae na sjeverozapadnom podnožju (foto: Marinko Tomasović)

28 Goldstein 2005, str. 41–45.

29 Tomasović 2005 b.

30 Goldstein 2005, str. 44.



Sl. 4 Pogled na gradinu Sv. Petar i istočnu stranu rimskog Muccuruma na prostoru današnje Makarske u njenom podnožju (foto: Marinko Tomasović)

lokaliteta, barem ne u okviru koji se ovdje razmatra. Pitanje vremena zasnivanja Gradine upitno je tek u određivanju užeg vremena njezina zasnivanja, najvjerojatnije u prapovijesti. Međutim, nije upitno za antičko i kasnoantičko razdoblje, a po svemu sudeći ni u smislu položaja kastruma iz 10. st. (sl. 2).³¹ Na Gradini je rimska gradnja prepoznata u izgledu reprezentativnijih kamenih ulomaka vijenca datiranih u 2. st.³² Na Bošcu, zapadnom podnožju Gradine, Medini je pretpostavio ostatke monumentalnije *villae*,³³ a zaštitna arheološka istraživanja 2003.–2004. su je potvrdila, kao i njezin termalni sklop.³⁴ Gradnja je datirana u isto vrijeme kao i ulomci s Gradine, ali potvrđen je i njezin kontinuitet do 6. st. Uopće, kasnoantički nalazi dokazuju razvijeno središte na prostoru Gradine i Bošca (sl. 3), uključujući crkvenu gradnju,³⁵

ali i nekropole.³⁶ Nalazeći arheološke vrijednosti u nereferentnim radovima ili podacima, Porfirogenetovu Labinetzu smjestio je više prema sjeverozapadu, u Drvenik, konkretno na Gradinu (297 n/m) iznad obalne Donje vale.³⁷ I samom usporedbom arheološke topografije Gradca s drveničkom,³⁸ ako se i zanemare uznapredovale spoznaje uz spomenuta iskopavanja, razvidna je njihova različitost ne samo u rasprostiranju lokaliteta (neovisno o kojem je razdoblju riječ) već i u njihovoj veličini i regionalnom značenju. Rimsko i kasnoantičko razdoblje u Drveniku nije upitno, ali je i nedovoljno jaka podloga na kojoj bi izrastao sklop kastruma 10. st. Ne treba ga domišljati na Gradini, neovisno je li na njoj u ranom srednjem vijeku postojao stanoviti oblik utvrđivanja, više kao iskaz kontinuiteta od ilirskog do tursko-venecijanskog razdoblja. No, prijedlog Gradine u Gradcu za položaj Porfirogenetove utvrde, pojasnit će se i sagledavanjem užeg ubiciranja trećeg istovremenog položaja grada ili utvrde, Mokrona.

Do sada nije bilo nastojanja da se argumentirano odredi položaj Mokrona – grada ili utvrde (kastru-

31 Šutić, Ujdurović, Viskić 1999, str. 48, s pravom se zalažu za takav položaj, više ga sagledavajući u arhitektonskim ostacima dosta otvorene datacije i uvažavanjem logike smještaja kastruma. Time se suprotstavljaju neargumentiranom navodu (doduše i usputno iznesenom) o smještaju podalje od mora kod: Jurišić 1970, str. 105.

32 Medini 1970, str. 43, T. XX, 1–2.

33 Medini 1970, str. 42–43.

34 Tomasović 2005 b. Stoga otpada pisanje kako je riječ o pristaništu, temeljeno na novinskom članku u rubrici pisma čitatelja: Goldstein 2005, str. 44.

35 Topić 2008, str. 296, 314, kat. jed. 27.

36 Predmeti (fibula, dijelovi kopče) spomenuti kod: Medini 1970, str. 43, bilj. 130, razmatrani su kao grobni u: Tomasović 1999, str. 8–10, s naglaskom na njihovu dvojaku, romansku i gotsku pripadnost.

37 Goldstein 2005, str. 44–45.

38 Tomasović 2007 c; 2009 d.

ma), spomenutog u 36. poglavlju Porfirogenetova djela. U najboljem slučaju, zadovoljavalo se smještajem kasnoantičke i ranosrednjovjekovne preteče današnje Makarske na široki pojas podno ovog dijela Biokova, ako se već ne bi pogrešno poistovjećivala s prostorom sela Makar iznad nje. Čini se kako i Goldstein posve zadovoljno prihvaća ubiciranje u "Makarsku", no više je nego očito kako se sukobljava s prostornom percepcijom. Naime, činjenica je da se pri tome poziva i na rad M. Zaninovića,³⁹ ne uočavajući ili ne smatrajući potrebnim naglasiti kako ovaj kasnoantički Muccurum smješta u selo Makar, podno masiva Biokova, iznad današnje Makarske.⁴⁰ Kako nešto kasnije veli da se je iz makarske utvrde nadzirao "prijelaz sv. Jure koji vodi prema današnjem Vrgorcu i Hercegovini", dao je do znanja kako i nije upoznat s prostornim smještajem utvrde za kakav se zalaže Zaninović, konkretno, na koji se i poziva u smislu odobravanja. Iz Makra nije moguće nadzirati prijevoj Staza (900 n/m; ne Sv. Jure!), već s obalnog dijela današnjega grada – ponajbolje s gradine na Sv. Petru. To bi upućivalo kako Goldstein i nije upoznat s (povijesnim ili suvremenim, svejedno) izgledom Makarske niti postojanjem sela Makar iznad nje. Osim ako nije pomišljao kako položaj kasnoantičke utvrde i one Porfirogenetove treba razlikovati. No, o toj mogućnosti nije govorio, niti je kojim putem navijestio.

Arheološke potvrde i indicije s prostora današnjega grada Makarske itekako dokazuju neutemeljenost zalaganja za položaj kasnoantičkog naselja na uzdignutome pojasu sela Makar (220–250 n/m). U okolnosti uništavanja arheoloških tragova, naročito za suvremene izgradnje Makarske pružilo se dosta naznaka za rekonstrukciju antičkog naselja, izgledom vjerojatno policentričnoga, slobodnijeg rasporeda gradnji.⁴¹ Prijedlog je zasnovan ponajprije u pogledu rasporeda rimskih nekropola u pojasu od samostana franjevac i Gradskog trga do zapadnijih dijelova današnjega grada.⁴² Relevantni podaci o njima naznačuju neprekinuti tijek *Muccuruma*, rimske preteče Makarske, s položajem današnjega grada i prostranoj gradinskoj zaravni poluotoka Sv. Petar (31 n/m) kao pribježištem za stanovništvo (sl. 4). Na njoj su otkriveni ostaci ranokršćanske crkve, cisterne za vodu i veći potez zida, kao sadržaji kasnoantičke utvrde.⁴³

Osnivanje Makarske biskupije godine 533. na koncilu u Saloni značilo je vrhunac u razvoju *Muccuruma*, ukazujući na veći broj kršćana u gradu, vjerojatno i na još neku crkvu osim na one na Sv. Petru. Iako osnutak biskupije ne podrazumijeva i zaživljavanje, naročito u pogledu pustošenja *Muccuruma* od strane Gota 548., njezino dokinuće nije nužno značilo i prestanak opstojnosti grada.⁴⁴ To što na prostoru Makarske nisu pouzdani ostaci gradnji između 6./7. i 14./15. st., ne znači da u tom razdoblju nije opstojao nasebinski sklop, premda statusom i izgledom nije bio nalik gradovima na hrvatskoj obali. Pod različitim nazivima spominje se u 7. st. (*Mucru*) i 13. st. (*Mucarum*), a nazivom *to Mokron* iz *De administrando imperio* u 10. st.⁴⁵ Najrazložnije je pomišljati kako je i Porfirogenetov grad imao položaj rimskog naselja, dakle današnje Makarske. Značenje njezine luke bio je jedan od razloga da razaranje *Muccuruma* u rimsko-gotskom ratu ne bude presudno za pomicanje smještaja naselja. Utvrda na Sv. Petru mogla se je relativno lako obnoviti, ako se u ratu s Gotima uopće i dogodilo razaranje takvog opsega. Stoga ne treba poistovjećivati preteču današnjega grada sa selom Makar, u kasnoantičkom razdoblju, kao i u razdoblju ranoga srednjeg vijeka. Tome proturječi prethodno naznačen niz arheoloških vrijednosti.⁴⁶ Nadalje, u

44 Rečeno je stoga kako "... nasljednicima prvoga mukurskog biskupa Stjepana nema spomena za gotovo osam stoljeća, tj. sve do prve četvrtine 14. st., ...kada je dobila...oko g. 1324. svoga rezidencijalnog biskupa imenom Valentin... koji se... nije mogao nastaniti na njezinu području...je li samo zbog navodne proširenosti bosanskih katara u makarskom kraju, ili zapravo zbog toga što naselje na području današnje Makarske u svom razvoju građevinskom, privrednom i pravnoupravnom nije bilo doseglo stupanj grada...": Kovačić 1995, str. 12.

45 Jurišić 1970, str. 94.

46 Ubiciranju kasnoantičkog naselja *Muccuruma* donedavno je tek J. Medini pristupio detaljnijim razmatranjem, naglašavajući proces koji je "vjerojatno otpočeo koncem IV. ili početkom V. stoljeća": Medini 1970, str. 32–33. Njegov smještavanje na prostoru sela Makara iznad Makarske premještanjem ranijega rimskog naselja s nižeg područja današnjega grada suprostavljeno je sagledavanjem niza topografsko–arheoloških činjenica kod: Tomasović 2004, str. 46–48, kojima Medini u trenutku pisanja svoga rada nije raspolagao. Stoga je prostor današnjega grada prihvaćen kao središte cjelokupnog razdoblja antike, u okviru općeg sagledavanja: Vučić 2005, str. 161–162, kao i položajem biskupije kod: Škegro 2007, str. 31; 2008, str. 15–16, s iscrpnim uvidom u literaturu u pitanju podijeljenosti tvrdnji glede njezina smještaja u Makru ili Makarskoj. U ovom sagledavanju zanimljiva je primjedba kako (u ratnim trenucima refugijalnog zaposjedanja utvrde na Sv. Petru) "na mjestu rimskog naselja *Muccu-*

39 Goldstein 2005, str. 41, bilj. 10.

40 Zaninović 1997, str. 13.

41 Tomasović 2000, str. 179.

42 Medini 1970, str. 27–28; Tomasović 2000, str. 177–179, sl. 1; 2004, str. 30–45.

43 Tomasović 2004, str. 46–48.

sagledavanju naseljavanja antičkog Muccuruma i tijekom ranosrednjovjekovnog razdoblja naročito je indikativna složena, arheološki jedva predočena i kronološki nerazriješena situacija na međuprostoru Gradskog trga i istočnijeg samostana franjevac. ⁴⁷ Osim što se u teoretskoj razini urbanistički izgled istočno od Trga sugerirao kao srednjovjekovni, upravo je ovaj prostor bio utvrđen turskim zidinama u 16. st., što je i indicija za raniju izgrađenost. Posve je moguće da je na prostoru samostana i ranije stajala crkva, a kasnoantički grobovi uokolo upućivali bi na njezino ranokršćansko postanje, možda u sklopu neke predbenediktinske stanice u razdoblju od 4. do 7. st. ⁴⁸

ruma vjerojatno još stoje crkve i pojedini objekti” (istaknuo: M. T.), iznesena percepcijom značenja naselja na prostoru Makarske kod: Katić 2003, str. 523. To ne niječe istovremenost gospodarskih punktova u Makru: Tomasović 2009 c., koji se kao neposredni podbiokovski teren nadopunjavao s prikladnijim smještajem kasnoantičkoga i ranosrednjovjekovnog naselja uz more.

- 47 Na franjevačkom posjedu uz samostan, gdje je izgrađen i Dom zdravlja, u dužem razdoblju nailazilo se na grobove. Indicije upućuju kako se nije radilo isključivo o rimskim, a u blizini je navodno nađena i, vjerojatno, ostava novca, po svemu sudeći bizantskog: Tomasović 2004, str. 39–45.
- 48 Kaer 1914, str. 32, izričito tvrdi kako su na ovom položaju boravili benediktinci, najvjerojatnije još u 6. st. Pretpostavljeni kompleks može se tek odnositi na neki predbenediktinski red čija su sjedišta bila brojna još za života sv. Jeronima (345.–420.), zagovornika pustinjačkoga i samostanskog života. Tada na našoj obali postoji niz redovničkih sjedišta, u dužnostima i zbrinjavanje hodočasnika i, uopće, putnika: Zaninović, 1993. Kaerova konstatacija o boravku benediktinaca u Makarskoj u 6. st. naročito nije izgledna u pogledu osnivanja reda od strane sv. Benedikta još u istom stoljeću (528., Monte Cassino). Tako rano obitavanje benediktinaca nije zabilježeno ni drugdje na tlu Hrvatske, jer im prvi samostan, u Rižinicama kod Solina, osniva 852. knez Trpimir. Možda je Kaer pomišljao na neku drugu zajednicu u Makarskoj. To što ju je nazvao “benediktinskom”, odraz je shvaćanja o ovom redu kao najpopularnijem u ranim stoljećima srednjeg vijeka, uopće sinonimu za redovništvo, bez nužno uvriježenog pojma o nazivu reda. Stoga se, uopće, pod imenom benediktinaca možda kriju redovi nastali i prije njihova osnutka: Ostojić 1964, str. 10. Indicija za tadašnje hodočašćenje iz Makarskog primorja u udaljene krajeve mogla bi biti i ampulica za vodu ili ulje s prikazom sv. Menasa, podrijetlom iz Egipta. Nju je don F. Bulić još 1884. vidio u Makarskoj, o čemu su napomene u literaturi sakupljene kod: Tomasović, 2007, str. 52. I inače, izdvojenost ovog dijela obale, mjestimice i negostoljubive u izgledu, uz udaljenost od većih središta, mogla je biti poticajem za osnivanje ovih sjedišta i u Makarskom primorju. Na njih bi upućivali i brojni kasnoantički ostaci: Medini 1970; Tomasović 2007 a, str. 47–83.

Sve su to indicije u prilog ubiciranju Porfirogenetova Mokrona na mjestu antičkog prethodnika, prostora i današnje jezgre kao suburbija dominantne utvrde na Sv. Petru. Izrazita devastiranja arheoloških slojeva razlogom su što još uvijek nije moguće iznošenje izravnih dokaza o srednjovjekovnom naselju na prostoru današnje Makarske. ⁴⁹

Pretpostavka kako su Makarska i Gradac u ranom srednjem vijeku imali položaj današnjih naselja, saglediva je u kontinuitetu njihovih antičkih jezgri podno gradinskih punktova uz more. S druge strane, arheološki tragovi u njihovu neposrednom zaleđu, u selu Makar ili podno vrhova Sv. Paškala (715 n/m) i Grabovice (747 n/m) u Gradcu, kvantitetom i vrijednošću strukturiranja ne ukazuju na prioritet ubikacije u odnosu na obalne sklopove. Sadržaji i značenje utvrda uz more teško se nadomještaju prostorom u zaleđu. Uostalom, riječ je o vrlo bliskom pojasu, na kojemu se logično pretpostavlja strateška i druga nadopuna. ⁵⁰ Sličnu geomorfološku zadanost nisu imali Ostrog i Berulija, koje treba smjestiti u samom podnožju planinskih izdanaka.

Problem se iskazao naročito zamršenim u prepoznavanju položaja Porfirogenetove Berulije. Za razliku od preostalih naselja u Paganji, dvojbe o Beruliji

- 49 Ovi se pouzdano prate tek od 15. st., kada u Makarskoj i Zaostrogu, u latentno konfliktnim odnosima, borave augustinci i franjevci. U Makarskoj je na mjestu stare franjevačke postojala crkva tijekom 15. st., dočim se 1502. navodi kao trošna. Neovisno je li podignuta od strane franjevaca ili je preuzeta, u osnovnom je obrisu zadržan jednobrodni tlocrt s pravokutnom apsidom, karakterističan za propovjedničke redove. Stoga je obnova crkve do 1523., kada je porušena do temelja, zadržala raniji izgled, kako je to franjevcima izričito uvjetovala turska vlast. Ni uže vrijeme dolaska augustinaca nije poznato. Samostan pustinjačkog izgleda imali su još krajem 15. st. na Sv. Petru, uskoro ga napustivši u ranoturskom razdoblju. Iz Zaostroga odlaze i ranije, do 1468., kada franjevci preuzimaju crkvu i titular, sv. Mariju. Dok je Gospina crkva franjevaca u Makarskoj zadržala obris zadan krajem srednjeg vijeka, zaostroška je temeljito izmijenjena u 18.–19. st. Uz to, oba samostana gube izvorne dijelove, iako dvorišta, klaustri, zadržavaju karakterističan položaj uz crkvu kao vezanost za opća pravila redovničkoga graditeljstva. Iznesene kronološke napomene vidi kod: Jurišić 1969, str. 109, 111, 121.
- 50 Ne bi se tako tumačilo uopćeno Zlatovićevo pisanje o položaju antičkoga i ranosrednjovjekovnog naselja “*od donje Luke sadanjega varoša k selu Makru*”: Zlatović 1897 a, str. 63. Pri tome se poziva na Klaićev napis koji ipak drukčije govori o rimskom naselju, smještajući ga u Makar uz tvrdnju “*bilu je i nešto današnje Makarske u to vrijeme*”: Klaić 1880, str. 168.

uključivale su mogućnost smještaja na unutrašnjoj strani planinske vrleti, odakle je ograničen izravan pogled na obalni pojas. Takav položaj, bez potanijeg obrazlaganja određen od M. Barade u Gornja Brela,⁵¹ opovrgava I. Goldstein.⁵² Učinio je to vrlo iscrpnim elaboriranjem – svakako najusredotočenijim do tada kada je riječ o Beruliji – potpomognut navodima iz literature i njihovim tumačenjima. Međutim, neselektivnim korištenjem bibliografskih jedinica do kojih je došao, te proizvoljnim i neopreznim tumačenjima pasusa iz njih, zadao je neprihvatljiv metodološki okvir za ubiciranje Berulije neposredno uz more. Ostavljajući za sada po strani njegov propušteni osvrt na Zlatovičev navod o Beruliji, odmah treba reći kako je vrlo neoprezno pripisati Baradi izričito ubiciranje Berulije kod (ili na mjestu) crkve sv. Nikole. To čini spajajući Baradino etimološko tumačenje naziva (Brela = Vrela) i konstataciju o izvorima vode u polju kod crkve sv. Nikole.⁵³ Koliko god je Barada uopćen kada je riječ o užem ubiciranju Berulije – za razliku od preostalih gradova – utvrda u Paganiji – dovoljno je jasan u tvrdnji kako se tek radi o prostoru Gornjih Brela. Spomen crkve sv. Nikole nije iznio u nakani užeg ubiciranja utvrde (doduše, ni nijekanja takve mogućnosti), već u pogledu brojnosti izvora na terenu ispod nje. To se je, u pozivanjima na Baradin navod, redovito previdjelo.⁵⁴ Pitanjem starosti i lokaliteta crkve sv. Nikole, pak,

51 Barada 1928, str. 53.

52 Goldstein 2005, str. 46–50.

53 Goldstein 2005, str. 46.

54 Iako je izlišno provjeravati istinitost tvrdnje kako Barada nije obilazio Gornja Brela (već podatke crpio od breljanskog župnika), tome u prilog ne govore naznake koje (u tekstu umjesto pod bilješkom) navodi Goldstein 2005, str. 47. Važnije je ukazati na neprijemnost korištenja citata, svejedno je li iz razloga nedovoljnog iščitavanja odlomaka ili njihovog preslobodnog korištenja. Tvrdnjom kako “Barada nije dolazio na mjesto crkve Sv. Nikole, već se oslonio na podatke, koje mu je pružio tadašnji župnik”, upućuje se tobože na citat preuzet iz jednog lokalnog članka: Goldstein 2005, str. 46–47. Međutim, napisano predstavlja slobodno prekrajanje odlomka: “Barada tada nije dolazio na mjesto nego se oslonio na podatke...”: Ivanac 1996, str. 19. No, u kojoj je mjeri pisac redaka na kojega se poziva Goldstein, dosta toga zakomplicirao, vidi se u dva momenta. Prvi dokazuje kako i ovaj netočno i proizvoljno navodi Jurišićeve rečenice odlomka na koji se poziva, a koje, napisane za jednu popularnu brošuru, glase: “Barada tada nije dolazio na više mjesta nego se oslonio na podatke...”: Jurišić 1993, str. 25. Manje je bitno što i Jurišić ovdje bezrezervno tumači Baradino ubiciranje Berulije u polju niže crkve sv. Nikole, koliko je očito kako se Ivanac ne snalazi u iščitavanju napisanog dočim, netom nakon proizvoljno citiranih Jurišićevih riječi, tvrdi: “Barada, kako kažu, nije



Sl. 5 Položaj crkve sv. Stjepana s grobljem na strmoj padini obalnih Brela (foto: Marinko Tomasović)

usputno se pozabavio i Goldstein.⁵⁵ Korištenje tek jedne bibliografske jedinice bilo je razlogom što je grobljanski lokalitet uz ovu kasnosrednjovjekovnu crkvicu netočno protumačen u tobožnjem kontinuitetu od antike.⁵⁶ Međutim, učinio je to naglaskom na tvrdnju kako na tom prostoru izostaju naznake fortifikacijskog objekta, svejedno “*grada, utvrde ili gradine*”. Odmah potom zaključuje kako “*logika graditelja sakralnih objekata u kasnom srednjem vijeku nije bila identična logici gradnje kasnoantičkih ili ranosrednjovjekovnih utvrda*”.⁵⁷ Premda konstatacija nije dovoljno jasna, dojam je kako se ciljalo na “logiku” smještaja objekta. U tom slučaju proturječi joj niz istočnojadranskih kasnosrednjovjekovnih crkava na ranijim gradinskim položajima. Slučaj je to i na Sv. Petru u Makarskoj, a možda i Gradini u Gradcu. Naposljetku, ono što se donedavno nije sagledalo, odnosi se i na uzdignuti položaj breljanske crkve sv. Nikole. Ovaj se je prepoznao kao gradinska promatračka točka, jedna od četiri gornjobreljanske utvrde zasno-

bio ni na mjestu, gdje locira Beruliju”, Ivanac 1996, str. 19., čime dokazuje kako nije razumio Jurišićevo zauzimanje za Baradino ubiciranje Berulije isključivo na terenu podno Sv. Nikole. Premda se u konačnici ove misli mogu uzeti kao istovjetne, zajedničko im je polazište u preslobodnom tumačenju Baradine napomene.

55 Goldstein 2005, str. 47.

56 Podaci iz bibliografske jedinice na koju se tome u prilog poziva nemaju oslonca u literaturi ili kakvim izvorima. Da se je kojim slučajem konzultirala druga literatura u pogledu ovog položaja, moglo se predočiti kako nadgrobne ploče i grobovi nisu “otkriveni”, niti je nađen pokretni arheološki materijal, naročito ne antički. Na isti način nasumce je izneseno i takvo datiranje dijela grobova. O lokalitetu, kao i za literaturu, vidi: Tomasović 2007 b, str. 21–22; 81–83.

57 Goldstein 2005, str. 47.

vane još u prapovijesti.⁵⁸ S nje se nadgledao, u prvom redu, komunikacijski pješački prijevoji k moru preko Neviste, a, posredno, preko sjevernije utvrde na Poletnici i onaj na Dupcima. O sustavu ovih položaja bit će još riječi, ali neka se dometne kako je i sam Goldstein najuspornije naznačio njihova promatračka svojstva, ali samo uopćeno, ne znajući za većinu njih. Učinio je to u trenutku kada olako prelazi preko primjedbe iz jednoga popularnog rada, premda je citatom navodi, kako se s položaja Sv. Nikole izvrsno nadgleda širok prostor.⁵⁹ Primjedbu, pak, o ograničenom pogledu na more uzima kao presudnu u ocjeni kako Porfirogenetova Berulija nije bila na tom mjestu. Nakon sagledavanja morske, strme strane prijevoja Dubci, nakratko se navraća na gornjobreljanski prostor. Čini to osvrutom na prapovijesnu Gradinu u Škrabićima,⁶⁰ njemu jedini poznat gradinski lokalitet na ovom dijelu obalnog zaleđa. Dojam je kako je time htio sugerirati “objektivni” pristup sagledavanju njemu svakog poznatog lokaliteta u nakani prepoznavanja položaja ranosrednjovjekovne utvrde. Ne nalazeći oslonca za to na gornjobreljanskim položajima, usmjerio se na obalni pojas Brele. Ondje je i smjestio Beruliju, na prostor crkve sv. Stjepana, “odnosno na još istaknutijem mjestu današnjeg lokalnog groblja” na “relativno velikom zaravanku na prilično strmoj padini ispod brda Nevista”.⁶¹ I ovakav opis daje naslutiti dvojbene prednosti za smještaj utvrde ili grada, zanemarujući netočan smještaj (ipak istočnijeg) “brda” Neviste i njegovim nesagledavanjem u značenju komunikacijskog prijevoja. Neka se iznese i druga geomorfološka osobitost istaknuta od strane Goldsteina, koju bi trebalo shvatiti kao pogodnost u prilog takvoj ubikaciji grada

utvrde. Ova ideja za tim kako se grad utvrda “nalazi na vrlo istaknutom mjestu, na nekih 50 metara nadmorske visine (65 n/m, MT), pa već lokacija sama po sebi daje branitelju veliku prednost pred napadačem”.⁶² Ostavljajući po strani mogućnosti izravnog nadzora širokog plovnog morskog kanala, koju kao prednost položaja naročito ističe, nije teško ukazati na isforsiranost tvrđnji. Premda je crkva sv. Stjepana s grobljem među uzdignutijim točkama obalnih Brele, položaj je bez gradinskih, dakle obrambenih vrijednosti, što je, uostalom, jasno iz same tvrđnje kako je na zaravanku strme padine (sl. 5). Time je otvoren na onim lako pristupnim stranama, a da nije dovoljno uzdignut. Štoviše, u najširoj strani zaleđa tek je zaravnjenje strmine. Uz to, nije teško objasniti razloge inzistiranja na takvoj preciznosti u pogledu položaja Porfirogenetove utvrde, načinom da se ova smjesti “radije” na prostoru današnjega groblja, a ne crkve. Iako se ovakvim predočavanjem mikrotopografije sugerira stanovitava razdvojenost crkve i groblja (koja iznosi tek nekoliko metara!), očito se takvom “preciznošću” htjelo poduprijeti rečeno kako Porfirogenetov navod o *gradu utvrđi* može označavati i neveliku, manje “impozantnu” gradnju, čije se “izvorno značenje” može tumačiti kao “stražarnica”.⁶³ U tom slučaju, što u izlaganju naoko ima logike, Goldstein je smješta na groblje jugozapadno od crkve, bliže rubu zaravni odakle teren osjetno pada prema moru. Pritom smatra kako utvrda “nije morala biti neka impozantna građevina...” već “... je mogla biti vrlo jednostavne konstrukcije, jedva nešto složenije od suhozida, pogotovo ako je bilo dogradnji ili popravaka u doba neretvanske vlasti”. Indikativno je kako bi po Goldsteinu ove preinake bile načinjene na “originalnoj bizantskoj utvrđi”,⁶⁴ čime se, barem je takav dojam pri čitanju teksta, više flukturno dopušta mogućnost kontinuiteta kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih položaja utvrda. Vidjelo se to i iz upozorenja na “razliku u logici” kasnosrednjovjekovnih i ranijih graditelja. U slučaju pretpostavljene utvrde kod crkve sv. Stjepana, najvjerojatnije se pomišljalo na gradnju ranobizantske crkve i njezinu pregradnju u ranom srednjem vijeku. Na to bi upućivao i termin “kasnoantička/bizantska utvrda”,⁶⁵ korišten i za druge dijelove obale u smislu isteka antičkog, odnosno ranokršćanskog razdoblja. Goldstein je prijedlog ubiciranja Berulije nastojao poduprijeti i arheološkim

58 Tomasović 2006, str. 77–83.

59 Goldstein 2005, str. 47. Neka se tek dometne maločas naznačeno da se s položaja crkve sv. Nikole ne gleda izravno prijevoji Dubci, kako se na danom mjestu veli. Ovaj nedostatak, još će se podsjetiti, u cjelokupnom značenju promatračnice ima tek sekundarnu važnost.

60 Goldstein 2005, str. 48. Uistinu je nepotrebna konstatacija: “Postoje i mišljenja, doduše, nikada napisana, da se ‘Berulija’ nalazila na mjestu utvrde Gradina iznad naselja Škrabići... (istaknuo: M. T.)”. Prethodno preslobodno pripisuje Stojkoviću ubiciranje Berulije u Podgoru, iako se ovaj o tome ipak ne određuje izrijekom, Stojković 1963. Može se reći kako Stojković olako prelazi preko Baradine ubiciranje u Gornja Brele (premda je navodi), zadržavajući se manje usputno na neprikladnoj morskoj Vrulji. Korisna je pak njegova primjedba o neutemeljenom smještaju Porfirogenetove Berulije na prostor Ljubuškog kod: Rupčić 1961., s obzirom na neispravno čitanje naziva (V)Ruljaš.

61 Goldstein 2005, str. 49.

62 Goldstein 2005, str. 50.

63 Goldstein 2005, str. 49.

64 Goldstein 2005, str. 49.

65 Goldstein 2005, str. 50.

argumentima. Međutim, nerazumijevanjem preliminarno predočenih rezultata zaštitnog istraživanja na groblju, korištenjem nekih odbačenih kronoloških vrijednosti nalaza iz uvale Jakiruša te, uopće, površnim sagledavanjem arheološkoga konteksta lokaliteta, dospio je u nepoželjnu situaciju verificiranja nepostojećeg. Šteta, jer se pretpostavljeni kontinuitet korištenja položaja, time i najvjerojatnijih pregradnji iz kasne antike u ranom srednjem vijeku, nije prepoznao tamo gdje je više nego razumljiv, u slučaju Makarske i Gradca. No, koji to arheološki tragovi podupiru rečeno ubiciranje Berulije na prostoru groblja uz crkvu sv. Stjepana? Nalazi ih u izvješću o arheološkom istraživanju kasnosrednjovjekovnoga groblja, točnije istaknuvši dio rečenice kako je spomenut “*nasip oko grobova*”, te odmah dodaje kako je “*i prostim okom uočljivo da se čitavo groblje nalazi na svojevrsnom podestu čiji bi temelji mogli biti upravo ostaci Berulije*”.⁶⁶ Uistinu je teško shvatiti što je uopće bilo poticajno u rečenom kako “*relativno brojni nalazi fragmenata kasnoantičke keramike u nasipu oko grobova ukazuju na ...problem*” lokaliteta “*s vremenski kompleksnim pomicanjem*”,⁶⁷ da bi se iznio takav zaključak. Štoviše, rad koji Goldstein citira, konkretno, navedene rečenice mogle su tek upozoriti kako na mjestu istraživanih grobova uz južni rub suvremenog pokapališta i nije bilo ranijih arheoloških slojeva. Spomenuti “podest” ne krije ostatke grada–utvrde–stražarnice, već je širi prostor groblja u kontinuitetu od, pretpostavlja se, još od antike, a svakako od 14./15. st. do danas. Što se pak tiče isticanja “nasipa”, nije ga potrebno, a niti moguće komentirati. Možda se autor u svojim “mikrolokacijskim istraživanjima” trebao informirati i o izgledu terena na kojemu se pokapa do naših dana. U tom slučaju, doznao bi kako se radi o stjenovitoj–škrapastoj podlozi prilagođenoj za ukope. Nalaze ulomaka kasnoantičke keramike i rimskog novčića, same po sebi, ne treba uzeti kao potvrdu ubicacije tadašnje utvrde. Osim što su ulomci brojem gotovo zanemarivi, onamo su dospjeli, kako je rečeno, nasipavanjem terena ili kojim slučajnim putem. Goldsteinu je promaknuo rad u kojemu se objašnjava o kakvom se to vremenski kompleksnijem prostoru oko crkve sv. Stjepana radi, sugestijom o ranije uništenim rimskim grobovima na suvremenom ukopištu ili tek nešto širem prostoru.⁶⁸ U konačnici, ovi ukopi se ne datiraju (možda tek onaj sa sestercijem iz 3. st.), time ni rimska

gradnja, koja se ovdje, ponajprije u pogledu uništenih grobova, najokvirnije pretpostavlja. Bilo bi, pak, isuviše duhovito zauzimati se za njezinu fortifikacijsku adaptaciju, ako ni zbog čega tada iz rečenog razloga slabe ili nikakve obrambene vrijednosti položaja. Što se tiče kronoloških odrednica keramičkih nalaza, i ovdje je Goldstein zaknut za činjenično stanje. Samo petnaestak ulomaka u nasipu grobova s pravom valja uzeti kao dijelove kasnoantičkih amfora. Sporadični, usitnjeni i atipični primjerci grublje keramike, pak, nađeni u istome kontekstu, nasumce su datirani u vrijeme od “10. do 12. st.”,⁶⁹ kao što je posve proizvoljno sagledan i dio materijala iz uvale Jakiruša, nešto zapadnije.⁷⁰ No, u konačnici, kronološka vrijednost nalaza iz breljanskog podmorja i nema presudnog značenja za sagledavanje problema koji se ovdje razmatra. Ponajmanje se putem njih podupire ubiciranje Berulije na ovom obalnom dijelu, osobito kada je riječ o Jakiruši, pristaništu za prihvat robe dobrim dijelom usmjerenoj trgovini k unutrašnjosti.⁷¹ Sveukupno gledajući, na obalnom dijelu Brela, naročito u Solinama, na jugoistoku, evidentirani rimski ostaci manje jezgre (*vicus, pagus*) iz 1.–4. st.⁷² i pretpostavljeni tragovi na prostoru kod crkve sv. Stjepana, ne upućuju na nešto drugo osim na disperzivnost naseljavanja. Ovdje izostaje točka koja bi tijekom kasne antike vezala na sebe sadržaje obrambenog karaktera. Vrijednost breljanskog obalnog prostora ponajviše je u njegovim uvalama, prikladnim pristaništima tranzitnog značenja.⁷³ U stiješnjenom i izraženom nagibu breljanskog uzmorja nije nastalo središte čiji bi razvoj upućivao na nužnost kontinuiteta od prapovijesti do

69 Goldstein 2005, str. 49. Za datiranje arheološkog materijala kojemu i ovdje ukazuje povjerenje, rečeno je kako predstavlja želju “*da se pošto–poto kronološki popune praznine koje su autori (na ovaj ili onaj način) pretpostavili*”: Tomasović 1998, str. 265.

70 Goldstein 2005, str. 50. Stoga je i na njegovo određivanje u vrijeme kasne antike, naročito helenističkoga i ranorimskoga keramičkog posuđa, bilo prigovora: Tomasović 1998, str. 264.

71 Tomasović 2009 e, gdje se navode i preostale trgovačke rute u Makarskom primorju.

72 Medini 1970, str. 17–19.

73 Takva je uvala Stomarica južno od groblja, kojoj se pridalo značenje uvjerenjem o ostacima sakralnog objekta u njoj i vezivanja za Beruliju, Goldstein 2005, str. 50. Netočno se navodi udaljenost između uvale i crkve sv. Stjepana, veća od rečenih “*dvjestotinjak metara kozjom stazom*”. Inače, na jugoistočnoj strani uvale u zaronima su nađeni obodi kasnoantičkih amfora, kao i jedna cjelovitija, pohranjeni u Arheološkoj zbirci u Baškoj Vodi. Podatke zahvaljujem Toniju Jurišiću, čuvaru zbirke.

66 Goldstein 2005, str. 49.

67 Tomasović 1999 b, str. 74.

68 Tomasović 2003 c, str. 67–71.



Sl. 6 Pogled s Gradine iznad Dubaca na obalu, prijevoj i gradinske položaje u Gornjim Brelima (foto: Tonči Čorić)

srednjega vijeka. Kod ubiciranja utvrde, svejedno je li kasnoantička ili ranosrednjovjekovna Porfirogenetova, treba polaziti od činjenice kako obalnim Brelima nedostaje gradinski punkt. Nije čudno što se za takvim karakterističnim izgledom lokaliteta poveo još S. Zlatović, smještajući Beruliju upravo na položaju *“između Brela i Baške vode...gdje se i danas vide davne poderine zidina na obli humcu iznad Staničića kuća. To se mjesto zove Gradina”*,⁷⁴ što je Goldstein previdio. Arheološki istraživanoj Gradini (25 n/m) zajamčeno je postanje u ranom brončanom dobu, a naročitu je ulogu dobila utvrđivanjem u vrijeme ratova s Gotima u 6. st.⁷⁵ Stoga je njezina situacija, osobito u pogledu rimskih ostataka u podnožju, promotrena kao istovjetna Muccurumu. Zlatovićevu tvrdnju treba uvažiti, slično kao i u Banovićevu ubiciranju Ostroga, tek u ispravnom percipiranju lokaliteta u geomorfologiji prostora. Uz to, etimologija naziva Berulija i u slučaju Baške Vode imala bi svoju osnovu s obzirom na priobalne izvore vode. Ipak, nekoliko je prigovora ubikaciji utvrde, odnosno poistovjećivanju Berulije s Gradinom u Baškoj Vodi. Na njoj nisu potvrđeni ostaci iz ranoga srednjeg vijeka, štoviše, ovi se datiraju zaključno u 7. st. Naprotiv, na prostoru sela Bast, uzdignutog oko 3 km istočnije od Baške Vode, nisu izraženi veći prekidi u naseljavanju od prapovijesti do srednjeg vijeka.⁷⁶ Dok se u priobalnoj Baškoj Vodi od kasne antike do postturskog razdoblja ne nailazi

na materijalne ili povijesne potvrde života, u Bastu su one izrazite i u kasnosrednjovjekovlju.⁷⁷ Premda kao i u slučaju Gradca isti razlozi ne usmjeravaju pomisao na ubiciranje Berulije ni u Bastu, inače geomorfološki sličnom terenu, kontinuitet naseljavanja može pojasniti neke prijedloge koji će se iznositi. Prednost položaja Berulije bila bi i u nadzoru plovnoga Bračkog kanala, što je istaknuto i prilikom zauzimanja za prostor kod breljanskog Sv. Stjepana,⁷⁸ a i razumljiva u okviru gradinske točke na prikladnom položaju. Položaju kod Sv. Stjepana u tom su pogledu izneseni ozbiljni prigovori. S druge strane, gradine u blizini imaju dobar nadzor nad plovnim Bračkim kanalom. Ona u Bastu (445 n/m) zadovoljavala je refugijalne uvjete, a bila je i iznimno dobro postavljena promatračnica južnih i zapadnih strana.⁷⁹ Ipak, posve je ograničenih mogućnosti nadzora jugoistoka, čime je izostao vizualni odnos s Dvorima (258 n/m).⁸⁰ Prednosti vizualnog nadzora prostora s njih još su izraženije, jer se u pojasu uzmorja gledaju gradine u jugoistočnoj Makarskoj.⁸¹ Prema zapadu otvoren je pogled na Gradinu u Baškoj Vodi te širinu prostora s komunikacijskim prijevojima na Dubcima, Gradinom iznad njega te Imberom iznad Omiša,⁸² uključujući pojas Splitskih vrata. Unatoč ovim prednostima, ograničene mogućnosti Dvora podudarne su gradinama u Bastu i Baškoj Vodi, kojima nadzor podrazumijeva tek morski pojas sjevernih strana Pelješca, Hvara i Brača. Ovim se

74 Zlatović 1897 b, str. 110. Ne treba izazvati nedoumicu smještaj lokaliteta u Baškoj Vodi, jer se je Gradina u Zlatovićevu vrijeme doista nalazila zapadno od tadašnjeg naselja, uz granicu s Brelima.

75 Katić 1998; 2003, str. 523.

76 Tomasović 2008 a, str. 64–69; 2008 b, str. 143, 147, sl. 23–25; 38–39; T. II, 3–4; T. III, 1.

77 Tomasović 2007b, str. 28–31; 88–91; T. IV–V, VI, 1.

78 Goldstein 2005, str. 50.

79 Tomasović 2008a, str. 65–69.

80 Tomasović 2008a, str. 59–61.

81 Tomasović 2004, str. 23–26.

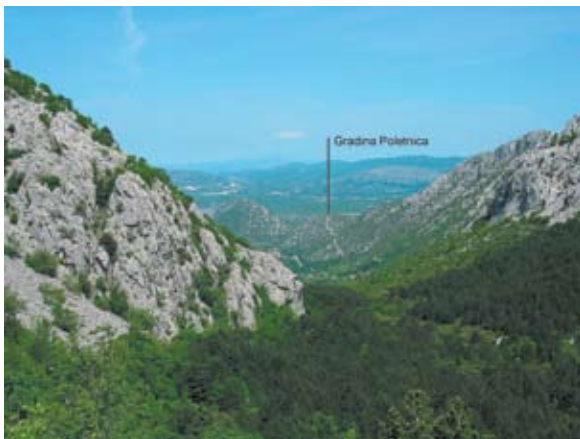
82 Tomasović 2003b, str. 37–48; 2005a, str., 44, 57, bilj. 21; 2006, str. 73–77.



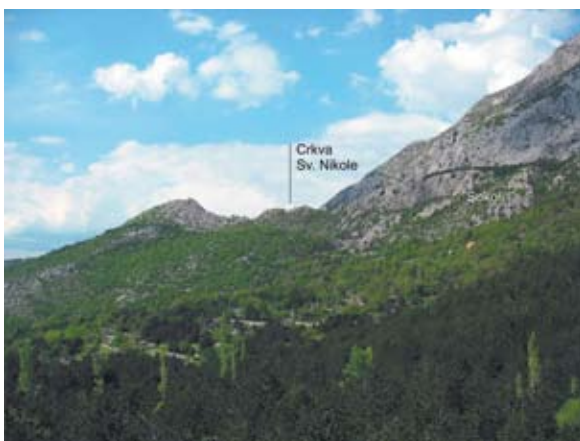
Sl. 7 Pogled s gradinske promatračnice Sv. Nikola na prijevoj preko Neviste (foto: Marinko Tomasović)



Sl. 10 Ostaci kule istočno od crkve sv. Nikole (foto: Marinko Tomasović)



Sl. 8 Pogled s gradinske promatračnice Sv. Nikola na Vodice i sjeverniju Poletnicu (foto: Marinko Tomasović)



Sl. 9 Ranosrednjovjekovna Berulija na prostoru gradinske promatračnice s crkvom i jugoistočnih Sokola (foto: Marinko Tomasović)

razlikuju od položaja na Sv. Petru u Makarskoj koji nadzire i kopneni prijevoj preko Staze, u povezanosti sa susjednim gradinskim točkama.⁸³ Upravo u takvom vidokrugu objedinjavanja kopnenih i morskih prava-

ca moguće je sagledati značenje Sv. Petra. Zapadniji položaji nisu nadzirali važnije komunikacijske prijevoje k unutrašnjosti, kakav je bio onaj na Stazi, već lokalne putove, pri čemu treba zanemariti stratešku i prometnu važnost nepodesnih transversala uzdignutoga i razvedenog masiva Biokova na toj strani. Vidokrug uokolo prijevoja na Dubcima, obuhvaćen s gradina u Bastu i Dvora, zbog svoje udaljenosti odveć je pasivan u poduzimanju organiziranog nadzora i vojne djelatnosti. Uza sve to, jedini nešto bliži pogodni planinski pješački prijevoj za unutrašnjost, onaj preko Nevistine stine u Brelima, pogledom se zahvaća tek s udaljenijega makarskog Sv. Petra, time i bez značenja nadzora nad njim. Stoga je ranosrednjovjekovnu Beruliju nužno tražiti na drugome mjestu.

Nedostaci obalnih položaja dokinuti su sustavom gradina u Gornjim Brelima, neposrednom zaleđu ove rubne strane Makarskog primorja (sl. 6). Istaknuto je iznimno značenje Dubaca (288 n/m) kao prijevoja u povezivanju obale sa zaleđem u prapovijesti i rimskom razdoblju, priključnom komunikacijom (*viae vicinales*) od obale na rimsku cestu koja je od Trilja (Ponte Tilurio), preko Imotskog polja, vodila u Naronu.⁸⁴ Pružanje ove pješačke rute od Dubaca prema unutrašnjosti označeno je i prapovijesnim gradinama u Gornjim Brelima: Gradinom u Škrabićima (315 n/m) te onom u Subotišću (358 n/m) i na Poletnici (387 n/m), podno kojih je put prolazio.⁸⁵ Naročito je ona u Škrabićima, u primarno strateškoj ulozi nadgledanja širokog prostora s komunikacijama i vizualnog

84 Medini 1970, str. 48; Bojanovski 1977, str. 131–133; Zaninović 1997, str. 12; Tomasović 2003a, str. 53–54; 2003b; 2006, str. 73–77.

85 Tomasović 2006, str. 77–83.

83 Tomasović 2004, str. 19.

odnosa s drugim položajima, dominirala na širokom prostoru. I mogućnosti nadgledanja s Poletnice iznimno su dobre. Na sjeveru se obuhvaćaju zaseoci Žeževice i Šestanovca sa Zadvarjem, te u pozadini Gradina u Lovreću, a na zapadu omiško zaleđe s prijevojem preko Imbera. Breljanske gradine – Sv. Nikola, udaljena 3 km, Subotišće, manje od 1 km i Škrabići, udaljeni oko 1,5 km – te prijevoj na Dubcima, udaljen nešto više od 2 km, neposredno se gledaju.

Uz ove gradinske točke naročito značenje za ubiciranje Berulije imaju dva položaja postavljena sa strane antičke komunikacije i, što je važno, uzdignutija od navedenih. Riječ je o Gradini (640 n/m),⁸⁶ oko 1,5 km zapadno od Dubaca, i promatračnici na mjestu istočno od crkve sv. Nikole (572 n/m).

Gradina je dominantno uzvišenje, vidljivo uzduž zapadnog obalnog pojasa Makarskog primorja. Pogled s nje obuhvaća obalni prostor na istoku, otoke Brač, Hvar i Korčulu, te širi prostor unutrašnjosti. Odlučujući je odnos, koji se, s obzirom na mogućnosti nadzora obale, prenosio na gradinske položaje neposredno nižih Gornjih Brela, uzevši u obzir da su imala tek mogućnost nadzora unutrašnjih vrata prijevoja. Stoga bi se tek u ovakvom sagledavanju pretpostavilo značenje Gradine kao iznimne nadzorne točke. Nadgledanje s nje imalo je značenje ključne dopune s obzirom da drugi položaji ne vide morski prilaz prijevoju, već njegova unutrašnja vrata.

Indikativno je da keramički nalazi s utvrde Poletnice upućuju na njezino reaktiviranje u bizantsko-gotskom ratu (535.–555.),⁸⁷ slično kao i keramika nađena u polju podno Sv. Nikole. Uloga Poletnice u kasnoj antici odraz je važnosti smjera komunikacije od mora k nedalekoj rimskoj cesti, dakle povezivanja obale sa zaleđem, i u nemirnom 6. st. Stoga pojas zaleđa između prijevoja na Dubcima i rimske ceste južno od Lovreća valja promotriti kao primarno tranzitni prostor Gornjih Brela. Njega dodatno potvrđuju postave gradinskih točaka, ključne i za razumijevanje položaja kastruma iz 10. st. Kao i u prapovijesti, prostor se je nadgledalo u protoku komunikacija, više nego što je na njemu zasnovan organiziraniji vid rimskog naseljavanja. Rimsko naselje u obalnim Brelima poveznicu sa zaleđem imalo je i biokovskim prijevojem preko Neviste (494 n/m), dva kilometra istočnije od Dubaca. Ovaj se je nadgledao s gradinske promatračnice na mjestu crkve sv. Nikole (*sl. 7*). Njezin položaj okrenut je sjevernijoj utvrdi Poletnici (*sl. 8*), pa je stoga od manje važnosti

što informacije nadgledanja komunikacije od Dubaca posredno prima preko nje. Pogled na Gradinu iznad Dubaca uspostavljen je već na jugoistočnom podnožju Sv. Nikole. Svakako, od ključne je važnosti nadgledanje prijevoja preko Neviste, koje se ostvaruje tek s ovoga mjesta. Prostrano polje podno Sv. Nikole, odnosno između njega i nasuprotnog prijevoja na jugozapadu, jedinstvena je kraška zaravan na prostoru Gornjih Brela. Izdašno je izvorima vode, a neki su i danas aktivni na širem terenu uokolo crkve.⁸⁸ Ne bi trebalo iskazivati veće dvojbe u ubiciranju utvrde Berulije upravo na ovome prostoru, onako kako se to, doduše preslobodno, pripisivalo M. Baradi. Konkretnije, njezin bi se položaj morao pretpostavljati na pojasu od gradine Sv. Nikole do jugoistočnijeg zaseoka Sokoli (*sl. 9*), čime bi bilo prihvatljivo zamišljati kako se na mjestu crkve nalazila tek jedna njezina isturenija promatračnica. Vjerojatno je takvog karaktera i temeljni ostatak polukružne gradnje (vel. 6,30 × 3,80 m; visine 0,45 m), prislomljen uz stijenu oko 30 m istočno od crkve (*sl. 10*). Možda bi ga trebalo sagledavati u širem vremenskom razdoblju 15. st., kao i ostatke istočnije fortifikacije, tzv. Hercegovke kule.⁸⁹ Posve zapušteni teren ruševnih Sokola u stjenovitom podnožju ne odaje tragove predturskih fortifikacija,⁹⁰ ali je prikladan za podizanje i organiziranje rudimentarne utvrde i u ranijim razdobljima. Činjenica da su na pojasu zaseoka, kao i polja podno njega nađeni ulomci grube rimske keramike, a oni barem tipološki određivi prepoznaju se kao kasnoantički, osnažuje takvu pretpostavku. Naposljetku, možda se Porfirogenetovom navodu smije dopustiti tumačenje pod kojim bi se grad utvrda promotrio u nešto širem topografskom poimanju, odnosno predstavljao sustav i međudnos dvaju utvrđenih položaja. Svejedno, i u takvom slučaju uključivao bi teren Sv. Nikole, a vjerojatno i Poletnice, kojoj su ostaci ranijih fortifikacija preslojeni tursko-venecijanskim.

Premda je riječ o prostoru na kojemu se do sada nisu poduzimala arheološka iskopavanja, topografske in-

88 Osim kaptaže istočno uz crkvu naročito je preuređen za vojne potrebe vodovodni sustav na izvoru Bukvi na Zabrdi, otprilike kilometar prema jugu odmah ispod postrojenja ukopanog duboko u liticama. Tri izvora, međusobno udaljena oko 500 m, odnosno 1 km, nalaze se i uz planinski put k Bukovcu, oko 1,5 km istočno od crkve sv. Nikole. Izvor Prva voda, bliži crkvi, navodno je najviši biokovski izvor stalnog karaktera.

89 Jurišić 1993, str. 25; Alduk, Tomasović 2008, str. 166–167.

90 Za tursko-venecijansku utvrdi s puškarnicama vidi: Jurišić 1993, str. 25.

86 Tomasović 2005a, str. 57, bilj. 21.

87 Tomasović 2006, str. 83, T. II, 3–5.

dicije upućuju kako se upravo na širem terenu uokolo crkve sv. Nikole može očekivati lokalitete iz ranijih stoljeća srednjeg vijeka.⁹¹ Dok nalazi u obalnim Brelima, naročito ukopi,⁹² dokazuju rimsko vrijeme, već grobovi na morskoj padini prijevoja Nevista (Vinac; Sv. Kajo) upućuju na vjerojatnija srednjovjekovna pokapališta uz ovu najraniju, indigenu komunikaciju. Ne treba ih doslovno poistovjećivati s ranosrednjovjekovnom utvrdom, kastrumom u neposrednom zaleđu, naročito što su udaljeniji i još uvijek dvojbene datacije. Donekle isto vrijedi i za bliži položaj Na zidine, uz korito potoka na podnožju unutrašnje strane prijevoja. Navodno su i na ovom zametnutom položaju uz pješačku komunikaciju davno zatečeni skeletni ukopi.⁹³ Slične su i topografski ipak uže predočive Grebine, niže Vodica u kotlini između Sv. Nikole i Poletnice,⁹⁴ kao i niz groblja okvirno izgledne datacije u srednji vijek u širem topografskom sagledavanju ovog dijela prostora lijeve strane donjeg toka Cetine.⁹⁵

91 Zadržavajući se pri tome, za sada, okvirno tek na 14.–15. st. kao poodmaklom srednjem vijeku kada je u pitanju gradnja crkve i groblje uokolo nje.

92 Medini 1970, str. 17–19.

93 Grobovi su prema jednom usmenom iskazu nađeni nedaleko od betonskog mosta. Toponim Na zidine vjerojatno treba vezivati za ruševne ostatke kamenih kuća u blizini, s obzirom da se ne prepoznaju kakvi drugi ostaci ili površinski kulturni tragovi.

94 Tomasović 2006, str. 85.

95 Tomasović 2003a, str. 63–66; 2005a, 51–53. Njima bi pripadalo i groblje (pojedinačan ukop?) o kojemu nije bilo spomena u ovim topografskim sagledavanjima, ali putem jednog davnog nalaza iz Arheološkog muzeja u Splitu (otkupljenog 1896.) ne stvara nikakvih dvojbi u pogledu datiranja. Riječ je o karolinškom maču tipa K iz početka 9. st., o kojemu se naročito nedavno podrobno pisalo. Kao uže mjesto njegova pronalaska uzima se teren kod Bajića kuća u Poletnici, rubnom gornjobreljanskom zaseoku uz cestu nadomak Zadvarju: Zekan 1992, str. 136. Ove podatke prenosi: Piteša 2002, str. 347, bilj. 1, premda s razlikom što za stećak veli kako se nalazi na prostoru na kojemu je nađen mač, dok Zekan navodi kako se nalazi (odgurnut?) u potoku nešto niže od mjesta nalaska mača. Vjerojatno je riječ o omaški prilikom iščitavanja ranije tvrdnje. Svakako, za problem nalaska mača, odnosno pretpostavljenoga groba u kojemu je ovaj u 19. st. nađen, spomen stećka nema kronološkog značenja, premda bi ukazivao na takvu kompleksnost

Ovdje izneseni prijedlozi o smještaju gradova utvrda u Paganiji, navedenih u 36. poglavlju Porfirogenetova *De administrando imperio*, oslonac su nužno imali u topografskom sagledavanju jednog većeg dijela uzmorja i neposrednog zaleđa. Odsutnost arheoloških nalaza striktno datiranih u vrijeme 10. st., odnosno u rani srednji vijek,⁹⁶ razlogom je što je njihov položaj primarno razmatran putem prostornog strukturiranja i vrednovanja ranijih stanja, predrimskog naseljavanja ili razvijenijih antičkih jezgri.

groblja. Vrijednost ove topografske točke, premda tek u relativno užem poimanju, odnosi se na sada kronološki najbliži poznati nalaz ili lokalitet kastrumu Berulija iz 10. st. Nužno je dometnuti i njihovu prostornu blizinu, jer ova ne bi prelazila udaljenost od oko 3–4 km odredi li se kako je karolinški mač pronađen u teže odredivom arealu crkve sv. Ilije u podnožju stjenovitoga grebena Poletnice, odnosno zapadnom podnožju istoimene utvrde. Na tom prostoru, oko 200 m istočnije od crkve, evidentirani su grobovi sa stećcima, na Grebinama i Popovoj glavi, 2006, str. 85; 2007 b, str. 19–20, 80–81; T. I, 1., u okviru komunikacije koja je i od Sv. Nikole vodila k lijevoj strani Cetine. Ova groblja valja sagledati tek kao širi ukopišni karakter prostora na kojemu je nađen mač, što bi svakako predstavljalo prikladniju orijentacijsku odrednicu od dosadašnjeg navođenja Žeževice Donje u zaleđu, očito u izostanku naglaska kako je riječ o njezinom tadašnjem tek prostorno–administrativnom značenju prilikom muzejskog primitka mača. S pravom slično konstatira Milošević 2000, str. 356, iako iz literature na koju upućuje, u pogledu odvojenosti Žeževice i Poletnice, to i nije tako jasno distingvirano, uostalom kao ni iz samog naslova njegove natuknice. Stoga je, do nekog budućeg preciznijeg kartiranja, donekle prihvatljivo smještanje Poletnice kod Zadvarja, unatoč i ne tako velikoj udaljenosti Žeževice. Moguću zabunu, naime, pri spomenu Bajića kuća unosi i činjenica postojanja istoimenog zaseoka i na prostoru današnje Žeževice, premda ne i toponima Poletnica (kao ni potoka u blizini). Kako je riječ o položaju između Gornjih Brela i Zadvarja, izričkom se tvrdi kod Alduk 2005, str. 218, bilj. 7.

96 Rapanić 1980.

SKRAĆENICE

Arh. ZbS	Arheološka zbirka Franjevačkog samostana u Sinju (Sinj)
Biokovo	Biokovo. Zbornik radova. Izd. Graphis i Park prirode Biokovo (Zagreb)
Brela Jak.	Brela – Jakiruća. Podmorsko arheološko nalazište (Brela – Makarska)
FOC	Folia onomastica Croatica (Zagreb)
GCBI	Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja (Sarajevo)
HAD	Hrvatsko arheološko društvo (Zagreb)
Izd. HAD	Izdanje Hrvatskog arheološkog društva (Split, Zagreb)
HAG Minist. kult. Rep.	Hrvatske. Hrvatski arheološki godišnjak. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske (Zagreb)
Hantiq	Histria Antiqua (Pula)
Hrv. rasad.	Hrvatski rasadnik. Zbornik članaka znanstvenog skupa Gornje makarsko primorje, Gradac – Zaostrog, 26.9. – 27.9. 1996 (Zagreb)
HZ	Historijski zbornik (Zagreb)
Kačić	Kačić (Split)
Mak. prim.	Makarsko primorje. Glasilo grada Makarske (Makarska)
Mak. zbornik	Makarski zbornik (Makarska)
MP	Makarsko primorje. Gradski muzej Makarska (Makarska)
Obavijesti	Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva (Zagreb)
Omiš. ljetopis	Omiški ljetopis. Župa sv. Mihovila arkandela u Omišu (Omiš)
Opusc. archaeol.	Opuscula archaeologica (Zagreb)
Povijesni prilozi	Povijesni prilozi. Hrvatski institut za povijest (Zagreb)
Raukarov zbornik	Raukarov zbornik. Zbornik u čast Tomislava Raukara (Zagreb)
RJazu	RAD Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (Zagreb)
Serta Hoffil.	Serta Hoffileriana. Zbornik radova posvećen Viktoru Hoffileru (Zagreb)
SHP	Starohrvatska prosvjeta (Knin, Split, Zagreb.)
VAHD	Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku (Split)
VAPD	Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku (Split)
Viter. vila	Viterska vila. Glasilo Društva Zaostrožana (Zagreb)
Vrela Brela	Vrela Brela. Glasnik prijatelja kulturne i prirodne baštine Brolanenses (Brela)
ZRVI	Zbornik radova Vizantološkog instituta (Beograd)

LITERATURA

Alduk 2005

I. Alduk, *Uvod u istraživanje srednjovjekovne tvrđave Zadvarje (1. dio – do turskog osvajanja)*, SHP, III. s., 32, 2005, 217–235

Alduk, Tomasović 2008

I. Alduk, M. Tomasović, *Sakralna arhitektura i ostali kulturno–povijesni spomenici na području Biokova*, u: Biokovo 2008, 154–172

Andrijašević 2001

R. Andrijašević, *Naselja Zaostroga kroz vijekove*, Viter. vila, IV, 4, 2001, 4–7

Banović 1940

S. Banović, *Gdje se je zapravo nalazio sredovječni neretvanski grad Ostrog*, Serta Hoffil. 1940, 395–399

Barada 1928

M. Barada, *Topografija Porfirogenetove Paganije*, SHP, II. s., 1–2, 1928, 37–54

Bojanovski 1977

I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmacija, I (Prethistorijska i antička komunikacija Salona–Narona i njena topografija u svjetlu arheoloških i historijskih izvora)*, GCBI XV/13, 1977, 83–152

Gamulin 1999

A. Gamulin, *Utvrdne Gornjeg makarskog primorja*, MP, 4, 1999, 35–63

Goldstein 2005

I. Goldstein, *Naseljeni gradovi Porfirogenetove Paganije (DE ADMINISTRANDO IMPERIO 36/14–15)*, Raukarov zbornik, 2005, 39–53

Ivanac 1996

M. Ivanac, *Ubikacija Porfirogenetove Berulije*, Vrela Brela, III, 2–3, 1996, 15–19

Jelovina 1987

D. Jelovina, *Djelatnost Muzeja Hrvatskih arheoloških spomenika*, SHP, III s., 16/1986, 1987, 237–246

Jurišić 1969

K. Jurišić, *Crkve biokovsko–neretvanskog područja u doba turske vladavine*, Kačić, II, 1969, 101–154

Jurišić 1970

K. Jurišić, *Nazivi naselja Makarskog primorja (Prvi spomen i značenje)*, Mak. zbornik, 1, 1970, 83–120

Jurišić 1981

K. Jurišić, *Franjevački samostan Zaoštrog*, Zaoštrog 1981.

Jurišić 1989

K. Jurišić, *Despotov Zaoštrog kroz povijest (Ulomci iz prošlosti)*, Mak. zbornik, 2, 1989, 279–338

Jurišić 1993

K. Jurišić, *Pogled s kote Sv. Nikole na tisućljetnu prošlost Brela*, Od Berulije do Brela, Brela, 19–27

Jurišić 2000a

M. Jurišić, *O nalazištu – uvala Jakiruša*, u: Brela Jak., 2000, 19–24

Jurišić 2000b

M. Jurišić, *O nalazima*, u: Brela Jak., 2000, 25–31

Kaer 1914

P. Kaer, *Makarska i Primorje*, Rijeka 1914.

Katić 1998

M. Katić, *Arheološka zbirka Baška Voda (deplijan)*, Baška Voda 1998.

Katić 2003

M. Katić, *Nova razmatranja o kasnoantičkom gradu na Jadranu*, Opusc. archaeol., 27, Zbornik Nives Majnarić – Pandžić, 2003, 523–528

Klaić 1880

V. Klaić, *Zemljopis zemalja u kojoj obitavaju Hrvati*, I, Zagreb 1880.

Kovačić 1995

S. Kovačić, *Makarska biskupija*, u: *Iz riznice makarske katedrale*, Makarska 1995, 11–16

Loma 1999–2000

A. Loma, *Serbisches und kroatisches Sprachgut bei Konstantin Porphyrogenetos*, ZRVI, XXXVIII, 1999–2000, 87–161

Lončar, Serreqi 2008

M. Lončar, T. Serreqi, *Kastron i polis u Porfirogenetovu De administrando imperio*, FOC, 17, 2008, 111–117

Medini 1970

J. Medini, *Makarsko primorje u antici*, Mak. zbornik, 1, 1970, 13–81

Milošević 2000

A. Milošević, *Žeževica, Poletnica, Hrvati i Karolinzi*, II, Katalog, Split 2000, 356–358

Ostojčić 1964

I. Ostojčić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, II, Split 1964.

Piteša 2002

A. Piteša, *Karolinški mač s natpisom iz Zadvarja (Žeževica Donja)*, VAHD, 94/2001, 2002, 347–360

Rapanić 1980

Ž. Rapanić, *Arheološka topografija Paganije, u: Dolina rijeke Neretve od prehistorije do ranog srednjeg vijeka*, Izd. HAD-a, 5, 1980, 267–270

Rupčić 1961

B. Rupčić, *Ubikacija Vrulje, stare, dosad nepoznate župe kod Ljubuškoga*, RJazu, knj. 322, 1961, 265–284

Stojković 1963

M. Stojković, *Gdje se nalazila Porfirogenetova "Vrulja"?*, HZ, XVI, 1963, 375–376

Škegro 2007

A. Škegro, *Tobožnja Delminijska biskupija*, Opusc. archaeol., 31, 2007, 283–302

Škegro 2008

A. Škegro, *Mukurska biskupija (Ecclesia Muccurritana)*, Povijesni prilozi, 34, 2008, 9–26

Šutić, Ujdurović, Viskiće 1999

B. Šutić, M. Ujdurović, M. Viskiće, *Srednjovjekovni Lapčan – smještaj i prve vijesti*, Hrv. rasad., 1999, 45–55

Tomasović 1998

M. Tomasović, *Dva stoljeća arheologije na Makarskom primorju (recenzija)*, Opusc. archaeol., 22, 1998, 261–265

Tomasović 1999a

M. Tomasović, *Prostor Gornjega makarskog primorja od prapovijesti do srednjeg vijeka prema arheološkim pokazateljima*, u: Hrv. rasad., 1999, 1–15

Tomasović 1999b

M. Tomasović, *Izvještaj o arheološkim iskopavanjima na groblju kod crkve Sv. Stjepana u Brelima*, Vrela Brela, V/4–5, 1999, 67–74

Tomasović 1999c

M. Tomasović, *Prapovijesna utvrda Gradina u svjetlu novih brončanodobnih nalaza*, Vrela Brela, V/4–5, 1999, 75–76

Tomasović 2000

M. Tomasović, *Novi nalaz rimskih grobova u Makarskoj i pitanje smještaja antičkog naselja prema položaju nekropola*, Opusc. archaeol., 23–24, 1999–2000, Sportula dissertationum Marino Zaninović dicata, 2000, 171–183

Tomasović 2003a

M. Tomasović, *Uvodu arheološkutopografijurogozničko-breljanskog zaleđa (Gornja Brela – Slime – Kučiće – Svinišće)*, Obavijesti, XXXV/2, 2003, 53–69

Tomasović 2003b

M. Tomasović, *Neki arheološki dokazi prometnog značenja Dubaca za Omiško i Makarsko primorje u razdoblju prapovijesti*, Omiš. ljetopis, II/2, 2003, 37–48

Tomasović 2003c

M. Tomasović, *Arheološke bilješke i razmatranja uz pojedine nalaze iz antičkog razdoblja na Makarskom primorju*, MP, 6, 2003, 65–86

Tomasović 2003d

M. Tomasović, *Kasnobrončanodobno koplje iz Podace u Gornjem Makarskom primorju*, Opusc. archaeol., 27, Zbornik Nives Pandžić–Majnarić, 2003, 165–170

Tomasović 2004

M. Tomasović, *8000 godina života na prostoru Makarske (Problemi i pitanja uz arheološku topografiju Makarske i uže okolice od prapovijesti do srednjeg vijeka)*, Makarska 2004.

Tomasović 2005a

M. Tomasović, *Dodatci arheološkoj topografiji rogozničko-breljanskog zaleđa (Dubci/Gornja Brela – Slime – Kučiće – Svinišće – Podašpilje)*, Obavijesti, XXXVII/2, 2005, 42–59

Tomasović 2005b

M. Tomasović, *Bošac – Gradac, Zaštitno iskopavanje*, HAG Minist. kult. Rep. Hrvatske, 1/2004, 2005, 215–216

Tomasović 2006

M. Tomasović, *Arheološka topografija Gornjih Brela uz najraniju komunikaciju sa zaleđem*, Obavijesti, XXXVIII/2, 2006, 73–88

Tomasović 2007a

M. Tomasović, *Starine Makarskog primorja u svjetlu arheološke literature (Komentari, napomene i kritički osvrt na podatke iz literature u okvirima arheološke problematike Makarskog primorja – do 2006.)*, Matica Hrvatska, Makarska 2007.

Tomasović 2007b

M. Tomasović, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici u Makarskom primorju*, Makarska 2007.

Tomasović 2007c

M. Tomasović, *Prapovijesne utvrde Gradina, Kupa i Kremenik u Drveniku (gornje Makarsko primorje)*, Obavijesti, XXXIX/2, 2007, 44–52

Tomasović 2008a

M. Tomasović, *Arheološko – topografski podaci za naselja istočnog dijela općine Baška Voda u Makarskom primorju (Krvavica – Bratuš – Promajna – Bast)*, Obavijesti, XL/2, 2008, 56–72

Tomasović 2008b

M. Tomasović, *Arheološki dokazi života na prostoru Biokova od razdoblja prapovijesti do srednjeg vijeka*, u: Biokovo 2008, 138–152

Tomasović 2009a

M. Tomasović, *Povijest Makarske i Primorja u srednjem vijeku: Makarska iz spomena bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta (945.–959.)*, Mak. prim., XV/309, 2009, 15

Tomasović 2009b

M. Tomasović, *Povijest Makarske i Primorja u srednjem vijeku: O preostalim gradovima iz djela cara–pisca Konstantina VII. Porfirogeneta iz X. stoljeća*, Mak. prim., XV/310, 2009, 15

Tomasović 2009c

M. Tomasović, *Dodatci i dopune arheološkoj topografiji Makarske i njene okolice* (u tisku), MP, 9, 2009.

Tomasović 2009d

M. Tomasović, *Arheološka topografija Drvenika (gornje Makarsko primorje)*, Obavijesti, XLI/2, 2009, 47–62

Tomasović 2009e

M. Tomasović, *Prapovijesne i rimske komunikacije kroz trgovinu obale sa zaleđem na prostoru između Cetine i Neretve*, HAntiq, 17, 2009, 133–146

Topić 2008

M. Topić, *Starokršćanski spomenici*, Arh. ZbS, 2008, 293–318

Vežić 1999

P. Vežić, *Ulomak ranokršćanskog pilastra u Podaci*, MP, 4, 1999, 15–18

Vučić 2005

J. Vučić, *Ecclesia Naronitana/Prostor i granice*, VAPD, 98, 2005, 161–170

Zaninović 1993

M. Zaninović, *Ranokršćanske crkve kao postaje plovnoga puta duž istočnog Jadrana*, VAHD, 86, 1993, 125–146

Zaninović 1997

M. Zaninović, *O nekim prometnim osobitostima Makarskog primorja u prethistoriji i antici*, MP, 3, 1997, 9–16

Zekan 1992

M. Zekan, *K novoj atribuciji mačeva karolinškog obilježja iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu*, Izd. HAD, 15/1990, 1992, 131–139

Zlatović 1897a

S. Zlatović, *Topografske crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve*, SHP, III/2, 1897, 60–63

Zlatović 1897b

S. Zlatović, *Topografske crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve*, SHP, III/3–4, 1897, 110–113

IZVORI

DAI *De administrando imperio* (prev. N. pl. Tomašić), Zagreb 1994.

Archäologische Vorschläge zur Ubikation der Städte aus Kapitel 36. von Porphyrogenetos' Dai

Schlüsselwörter: Stadt–Festung, Lage der Ruine, römischer Stadtkern, spätantike Lage, Überwachung der Kommunikation, Gräberfelder

I. GOLDSTEIN'S TEXT löste erneut Überlegungen hinsichtlich der Ubikation der Städte Paganis im Hinterland von Makarska aus, die in Kapitel 36. des Werkes *De administrando imperio* erwähnt werden, das dem byzantinischen Kaiser Konstantin VII. Porphyrogenetos (945–959) zugeschrieben wird.

Der Autor ging zwar in einer unkritischen Weise, doch mit unzureichendem Wissen über das Gelände, an die Literatur heran und ließ dabei aber Arbeiten (S. Banović; J. Medini; D. Jelovina) aus, die sehr wichtig für das Problem sind, aber auch archäologischen Komponente beinhalten.

Aufgrund der Lage von Ostrog vermutete er die Festung auf Mali Viter, auch wenn die Literatur hinsichtlich der Überreste argumentativ auf ihre Lage unterhalb des Berges hindeutet.

In Unwissenheit bezüglich der Angaben aus der betreffenden Literatur über die Überreste in Gradac, ging er auch die Ubikation von Labinetza an. In diesem Fall ist der Mangel an Wissen über die Arbeit von J. Medini ausschlaggebend, da Medini's Annahmen vor kurzem durch archäologische Ausgrabungen in Gradac bekräftigt wurden. Ihnen zugrunde liegend nimmt man an, dass sich das Kastrium aus dem 10. Jahrhundert an der küstennahen Stätte Gradina befand, unter der man, neben früheren Funden, auch die Überreste einer römischen Villa entdeckte. Trotz allem wird Labinetza jedoch an die Stätte Gradina in Drvenik platziert, einem Gebiet ohne ausreichend starken Untergrund auf dem das Kastrium im 10. Jahrhundert hätte entstehen können.

Die Lage von Mokron wurde bisher indirekt durch das fälschliche Positionieren des spätantiken Vorläufers in den Raum des Dorfes Makar oberhalb von ihm bestimmt. Es scheint, dass selbst Goldstein solch eine Ubikation annahm, auch wenn er mit dem historischen Raum von Makarska nicht bekannt war. Archäologische Nachweise wiesen Anzeichen zur Rekonstruktion des antiken Muccurum auf, die jedoch eine freiere Distribution der Bauwerke vorsah. Muccurum befand sich im Gebiet der heutigen Stadt und hatte eine Ruine auf der Halbinsel Sv. Petar, die als Zufluchtsort für die Bevölkerung diente. Dort wur-

den Überreste einer Kirche, Zisterne und mehrere Reihen von Mauern entdeckt, die Komponenten einer spätantiken Festung waren.

Die Gründung des Bistums im Jahre 533 war zugleich der Höhepunkt in der Entwicklung von *Muccurum* und wies auf eine wachsende Zahl von Christen in der Stadt hin. Auch wenn seine Aufhebung aus der Zerstörung der Stadt seitens der Goten im Jahre 548 resultierte, bedeutete dies nicht die Unterbrechung der Existenz der Stadt. Das Kastrium von Porphyrogenetos hatte die Lage einer römischen Siedlung, da die Festung auf Sv. Petar leicht wiedererbaut werden konnte.

Dass sich Makarska und Gradac im frühen Mittelalter an der Stelle der heutigen Ansiedlungen befanden, beweist die Kontinuität ihrer antiken Stadtkerne unterhalb der Ruinen am Meer. Spuren in ihrem Hinterland, sowohl jene bezüglich der Quantität als auch der Strukturierung, deuten nicht auf die Priorität der Ubikation hin.

Ähnlich geomorphologische Gegebenheiten hatten weder Ostrog noch Berulija, die sich unterhalb der Gebirgsausläufe befinden. Das Problem wurde deutlich bei der Bestimmung der Lage von Berulija, da die Möglichkeit in Betracht gezogen wurde, dass es sich auf der Innenseite der Gebirgsklippe befand. Dieser Lage, die M. Barada an den Ort Gornja Brela setzte, widersprach I. Goldstein. Er wand sich demzufolge dem um die Kirche Sv. Stjepan liegenden Küstenstreifen zu, wohin er auch Berulija positionierte. Dabei handelt es sich aber um einen Standort zweifelhafter Vorteile für die Lage einer Festung, ohne erkennbaren Verteidigungsnutzen und auf einem Plateau mit steilem Abhang. Die Ubikation versuchte er zudem mit einigen archäologischen Angaben zu bekräftigen (sporadisch auftretende Keramik, die zudem teilweise falsch datiert war).

Sowohl um die Kirche Sv. Stjepan als auch anderswo im Küstengebiet von Brela fehlt jegliche Lokalität, die verteidigende Funktionen in der Spätantike beinhalten könnte; im räumlich engen und ausgeprägten starken Gefälle der Küste entstand kein solches Bauzentrum mit einer vorzuweisenden Kon-

tinuität aus der Vorzeit bis ins Mittelalter. Solch einer Auffassung schloss sich auch S. Zlatović an, der Berulija an den Ort Gradina in Baška Voda setzte. Ein Widerspruch hierzu ist die Tatsache, dass keinerlei Überreste aus dem Mittelalter dort gefunden wurden. Zudem ist das Blickfeld von dort zum Landesinnern behindert, jegliche Überwachungsmöglichkeiten aus Richtung Dubac fehlen und die Kommunikation über einen Gebirgssattel ins Landesinnere wie auch von der Ruine im Hinterland (Bast; Dvori) ist mehr als mangelhaft bzw. völlig unzureichend.

Diese Unvollständigkeiten wurden mit dem Ruinenkomplex in Gornja Brela aufgehoben, von wo die Verbindung von der Küste mit dem Hinterland in der Vorzeit und in der römischen Herrschaftszeit überwachbar war und eine angeschlossene Kommunikation an die römische Strasse von Trilj (Ponte Tilurio) über Imotsko polje nach Narona bestand. Dieser Fußweg verlief unterhalb der vorzeitlichen Ruinen in Škrabići, Subotišće und Poletnica. Neben den zuvor genannten haben auch zwei weitere erhobene Stätten kommunikative Bedeutung für die Ubikation von Berulija – Gradina westlich von Dubci und der Beobachtungspunkt östlich der Kirche Sv. Nikola. Hierbei ist Gradina der entscheidende Punkt, von wo die Überwachung der Küste an die tiefer liegenden Ruinen übertragen werden konnte, die lediglich den inneren Eingang zum Gebirgssattel überblicken konnten. Keramikfunde aus Poletnica, ähnlich jenen bei der Kirche Sv. Nikola, deuten auf ihre Wiederbelebung im byzantinisch-gotischen Krieg (535–555) hin. Dies bezeugt die Wichtigkeit der Kommunikation auch im unruhigen 6. Jahrhundert. Die Lokalität dieser Bauwerke trägt eine bedeutende Rolle bei der Ubikation des Berulija –Kastrums aus dem 10. Jahrhundert. Die römische Küstensiedlung hatte zudem auch eine Verbindung mit dem Hinterland durch den Gebirgssattel über Nevista, der von der Ruine Sv. Nikola überwacht werden konnte. Diese Ruine war zudem der nördlich liegenden Stätte Poletnica zugewandt und ermöglichte somit die unmittelbare Überwachung der Kommunikation aus Dubci. Der Aussichtspunkt auf Gradina oberhalb von Dubci wurde bereits am Berghang von

Sv. Nikola errichtet. Das darunter liegende weitläufige Feld mit zahlreichen Wasserquellen ist eines der größeren Karstplateaus in diesem Gebiet. Weitere Zweifel, so wie man sie M. Barada zugeschrieben hat, sind hinsichtlich der Ubikation der Festung Berulija in diesem Raum nicht mehr notwendig. Man nimmt an, dass sich die Festung im Gebiet von der Kirche bis zum südöstlichen Weiler Sokoli befand, mit lediglich einem hervorstehenden Beobachtungspunkts an der Stelle der Kirche. Hierbei sollte man vielleicht das System und die Zwischenbeziehung beider Punkte unterhalb der Stadt –Festung betrachten. In solch einem Fall würde auch das Gebiet von Sv. Nikola umfasst werden und möglicherweise das von Poletnica, wo die Überreste früherer Befestigungen durch türkisch-venezianische überlagert worden sind.

Ferner deuten auch topographische Indizien auf Lokalitäten aus dem früheren Mittelalter im weiteren Raum hin. Solche Gräber befinden sich am Kliff des Gebirgssattels Nevista (Vinac; Sv. Kajo), möglicherweise aber auch an den Mauern am Bergfuss zum Hinterland hin. Gleiches gilt sowohl für Grebina im Tal zwischen Sv. Nikola und Poletnica als auch für eine Reihe von Gräberfeldern auf der linken Uferseite des unteren Flusslaufes der Cetina. Im Gräberfeld unterhalb von Poletnica wurde im 19. Jahrhundert ein karolingisches Schwert des Types K gefunden, welches an den Anfang des 9. Jahrhunderts datiert. Der Wert dieser Stätte hat eine Bedeutung als chronologisch nächster Fundort, lediglich 3–4 km östlich des aus dem 10. Jahrhundert stammenden Kastrums Berulija.

Die dargebrachten Vorschläge hinsichtlich der Lage der Städte –Festungen in Paganien werden durch Berücksichtigung eines größeren Teils des Küstengebietes und des unmittelbar dahinter liegenden Hinterlandes bekräftigt. Aufgrund fehlender archäologischer Funde, die strikt ins frühe Mittelalter datiert werden können, wird ihre Position primär anhand der Beurteilung früherer Situationen, vorrömischer Besiedlungen oder der entwickelten antiken Zentren betrachtet.

